

Goudse remonstranten in beeld: van zegekar tot mestkar

Paul H.A.M. Abels

92

Tidings 2011

De stad Gouda had aan het begin van de zeventiende eeuw een twijfelachtige reputatie in de ogen van rechtzinnig-gereformeerde Hollanders. Door een tolerante opstelling van het stadsbestuur kregen vrijzinnige denkers hier alle ruimte om te belijden, te zeggen en te (laten) drukken wat zij wilden. De stad werd zo een toevluchtsoord voor allerlei vrijgeesten, die elders om hun opvattingen vervolgd of verjaagd waren. Een van hen was Dirck Volckersz Coornhert, die hier in 1588 een gastvrij onthaal kreeg nadat hem een langer verblijf in Delft onmogelijk was gemaakt. Aan deze humanist ontleende het Goudse stadsbestuur ook zijn politieke motto, **Vrijheid van Consciëntie, dat steeds opnieuw als absolute voorwaarde werd gesteld bij het nemen van politieke besluiten in de eigen stad en tijdens vergaderingen van de Staten van Holland.**

Toen deze Staten in 1596 het eerste gebrandschilderde glas voor het verhoogde schip van de Sint-Janskerk aan de stad wilden schenken, was er voor het stadsbestuur dan ook maar één thema dat in aanmerking kon komen: de Vrijheid van het Geweten. Bij het ontwerp voor dit glas greep de Utrechtse kunstenaar Joachim Wttewael

De St. Janskerk gezien vanaf de Markt (foto: Cornelis de Keizer, Empire Imaging)

terug op een klassiek thema, de *triumfalia*, triomfale huldigingen van vorsten en veldheren die het zoet van de overwinning hadden gesmaakt. Zij werden daarbij op een zegekar geplaatst, die werd omringd of getrokken door personen die belangrijke deugden verbeeldden. In het Statenglas triomfeert de Het Vrije Geweten, gepersonifieerd door een vrouw. Zij zit op zo'n zegekar, die de op de grond liggende 'Tirannie' overrijdt. De kar wordt getrokken door de kardinale deugden Liefde, Eendracht, Gerechtigheid, Getrouwheid en Standvastigheid.¹

1. P.H.A.M. Abels, *Vensters des hemels en vensters op de wereld. De 'protestantse glazen' als politiek manifest* [Goudse Glazenlezing 2 oktober 1999] (Gouda 1999).

De mestkar met alle hoofdpersonen (foto: Stijn Dekker)

Het genoemde Statenglas in de Sint-Janskerk draagt van alle glazen niet toevallig het nummer 1. Zelfs in de nummering van de glazen benadrukte het Goudse stadsbestuur het politieke én kerkelijke belang van dit principe. Het glas illustreert en symboliseert de Goudse

tolerantie, die de weg baande voor Gouda's keuze tegen scherpelijperij en onverdraagzaamheid. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), toen de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden verzeild raakte in een heftige interne strijd over het gereformeerde dogma van de pre-

destinatie (voorbeschikking), koos Gouda dan ook geheel in lijn met de tot dan toe gehuldigde principes partij voor de ‘rekkelijken’ tegenover de ‘preciezen’. Eerstgenoemden, naar hun theologische inspirator Jacobus Arminius aangeduid als arminianen, dichtten de mens een vrije wil toe in het aanvaarden of verwerpen van het eeuwig heil. Hun tegenstanders, aangeduid als gomaristen naar de theoloog Franciscus Gomarus, hielden vast aan de calvinistische interpretatie van het leerstuk door te stellen dat de mens volledig overgeleverd was aan de absolute wil van God.

Toen de arminianen om hun opvattingen uit de gereformeerde kerk dreigden te worden gestoten, riepen zij in januari 1610 hulp en bescherming in van de politiek door middel van het indienen van een verzoekschrift of remonstrantie. Het is onbekend waar de onderteekenaars, 44 predikanten in getal, tot dit besluit zijn gekomen, maar alles wijst erop dat dit in Gouda moet zijn gebeurd. Hun tegenstanders reageerden met een contra-remonstrantie. Met deze acties werd een van oorsprong theologisch geschil aan de Leidse universiteit ook in het politieke domein getrokken, waardoor op den duur een burgeroorlog dreigde, vooral toen de twee grote politieke tegenstanders van die dagen – raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt en prins Maurits – partij kozen voor respectievelijk de remonstranten (arminianen) en contra-remonstranten (gomaristen).

De eigen(zinnige) politieke en kerkelijke koers van het Goudse stadsbestuur kwam meer en meer in het gedrang toen de arminianen het onderspit dreigden te delven. De arrestatie van hun politieke beschermheer Johan van Oldebarnevelt, die werd beschuldigd van hoogverraad, maakte voor prins Maurits de weg vrij voor een militaire machtsgreep. Als opperbevelhebber van de strijdkrachten zette hij zijn soldaten in om de macht en invloed van de individuele Hollandse steden en van de Staten van Holland binnen de bredere Republiek der Zeven Provinciën in te dammen. In een zorgvuldig uitgestippelde campagne trok hij met zijn soldaten alle remonstrantsgezinde steden langs om daar onder dreiging van geweld ‘de wet te verzetten’. Wetverzetten waren politieke zuiveringen van de stadsbesturen, waarbij tegenstanders van de

De theoloog Jacobus Arminius

kussens werden verdreven en medestanders benoemd. Gouda, als grootste remonstrantsgezinde bolwerk in de Nederlanden, kwam daarbij als laatste aan bod. Op 1 november 1618 was het gedaan met de Goudse vrijheid.

Hiermee kwam ook een einde aan de kerkelijke positie van Gouda als bolwerk van vrijzinnigheid. Nadat de arminianen tijdens de in Dordrecht gehouden Nationale Synode waren veroordeeld en uit de kerk gestoten, volgde ook een strafrechtelijke veroordeling. Hun voornaamste predikanten, onder wie twee dominees uit Gouda (Poppius en Thombergius), werden op boerenkarren geplaatst en het land uitgezet.² Dit beeld van godgeleerden op een boerenkar prikkelde waarschijnlijk ook de fantasie van spotlustige tegenstanders. Het deed denken aan de iconografie van de zegekar, maar dan in omgekeerde zin. Niet de overwinnaars, maar de verliezers namen nu plaats op de wagen. Hoon en spot vielen hen ten deel, in plaats van vreugde en lof. De praalwagen werd daarmee omgevormd tot een ‘drekwagen’ (mestkar).³

Den arminiaenschen dreck-waghen

De gedachtegang van het spiegelbeeld van de zegekar lag waarschijnlijk ook ten grondslag aan *Den arminiaenschen dreck-waghen*,⁴ een in 1618 anoniem uitgegeven

pamflet waarin de spot werd gedreven met de remonstranten. De Bestandswisten tussen remonstranten en contra-remonstranten zorgden voor een ware stortvloed van dergelijke schotschriften, ook wel pamfletten, paskwillen of libellen genoemd, waarin op felle toon een standpunt werd uitgedragen of een tegenpartij over de hekel werd gehaald. Maar het genoemde *dreck-waghen*-pamflet spande wel de kroon. De kerkhistoricus Van Deursen noemt het zelfs 'een der venijnigste libellen' uit die tijd.⁵

Bijzonder was ook de vorm van dit pamflet. Waar in andere strijdschriften doorgaans getracht werd de lezer met behulp van het geschreven woord te overtuigen, moet in dit drukwerkje vooral het beeld overtuigen. De titelpagina bevat namelijk een bijna paginagrote houtgravure, met verder alleen de titel en de belofte dat de personen op de tekening geheel naar het leven zijn afgebeeld en met behulp van letters nader geduid zullen worden. Ook het jaar van uitgave, 1618, wordt vermeld, evenals een plaats van uitgave: 'tot Amsterdam op de beurs'. Daaruit kan zeker niet met zekerheid geconcludeerd worden dat het werkje ook daadwerkelijk aldaar gedrukt is, want veelal werd op dergelijke vlugschriften een fictief adres vermeld om eventuele gerechtelijke procedures te ontlopen. Dat lijkt hier ook het geval te zijn, want ook de namen van de drukker, de graveur en de auteur(s) worden niet genoemd.

Hoewel wij het pamflet met zijn 'Amsterdamse' oor-

sprong in strikte zin niet zouden kunnen opnemen in de reeks Goudana, zitten er voldoende Goudse elementen in het *dreck-waghen*-pamflet om er op deze plaats toch aandacht aan te besteden. De afbeelding toont een mestkar, die wordt getrokken door twee onstuimige paarden die elk een andere kant op willen. Hiermee maakt de tekenaar de onenigheid zichtbaar die de remonstranten volgens hem in het land hadden gebracht. Bovenop de kar zitten twee vogels, een kraai voorop en achterop een uil, die gezien moeten worden als tekenen van bijgeloof.

Op de kar zitten tien personen onder een huif. Hoewel het opschrift 'remonstranten' draagt, kunnen slechts drie van hen feitelijk aangeduid worden als remonstranten. De anderen worden door de maker(s) van het pamflet beschouwd als voorlopers of geestverwanten en daarom op dezelfde mestkar geworpen. Op de bok zit de remonstrantse leider Johannes Wtenbogaert, die een zweep in zijn hand houdt waarbij in spiegelschrift de naam 'Dwinglo' is geschreven. Dit detail verwijst naar een andere remonstrantse voorman, de Berkelse predikant Bernardus Dwinglo, die grote bekendheid verwierf met een ander geruchtmakend pamflet, de *Christalijnen bril*. Hij hield aan dit geschrift zelfs de bijnaam 'brillenman' over. Dit pamflet verscheen in 1613 en werd uitgegeven door de Goudse drukker Jasper Tournay. Dat diens naam wel gewoon werd vermeld in het pamflet illustreert nog eens de vrijheid waarmee ook de boekdrukkers in Gouda konden werken. Het mannetje achterop de mestkar, dat niet alleen een bril op zijn neus heeft, maar er ook in zijn hand houdt, lijkt een brillenverkoper te zijn en is daarmee ongetwijfeld een verwijzing naar Dwinglo en zijn pamflet.⁶

Conradus Vorstius (www.geheugen-vannederland.nl)

2. Paul H.A.M. Abels, 'Gouda: kraamkamer van de vrijzinnigheid in de Nederlanden', in: M. de Baar en M. van Dijk (red.), *Herinnering en identiteit in het vrijzinnig protestantisme. Opstellen aangeboden aan prof.dr. E.H. Cossee bij zijn afscheid als hoogleraar* (Hilversum 2009) 83-98.

3. M. Meijer Drees, 'Kijken, lezen, oordelen. Prent en tekst van het pamflet *Den arminiaenschen dreck-waghen* (1618)', in: M. Van Vaecck e.a. (red.), *De steen van Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden* (Leuven 2003) 507-508.

4. Knuttel 2772.

5. A.Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarnevelt* (Assen 1974) 286.

6. P.H.A.M. Abels, 'spreekbuis voor dissenters. De drukkerij van Jasper Tournay', in: N.D.B. Habermehl e.a. (red.), *In de stad van die Goude* (Delft 1992) 221-262.

Achter de voerman zitten twee aan twee in de rij acht mannen die met hoofdletters kenbaar worden gemaakt. Als eerste in de rij met de letter B zit Jacobus Arminius, de genoemde Leidse theoloog die de discussie over de predestinatie had aangezwengeld. Hij overleed in 1609, nog voordat de remonstrantie werd opgesteld. Onder de letter C zit Petrus Bertius, predikant en regent van het Statencollege van de Leidse universiteit waarin theologiestudenten waren gehuisvest die werden opgeleid tot gereformeerd predikant. Bertius ondertekende de remonstrantie maar zou later naar het Parijs vluchten en overgaan tot het rooms-katholicisme. Deze ‘afvalligheid’ wekte de spotlust op van een stroom pamflettisten en voedde de achterdocht dat remonstranten in het geniep een pact hadden gesloten met Rome. Diezelfde gedachte, dat de remonstranten ‘de schoenen van de papisten weer zouden aantrekken’, komt ook in deze prent weinig subtiel naar voren. Voerman Wtenbogaert vraagt namelijk de weg aan twee jezuiteten en onder de hoeven van het voorste paard – dat munten poept – staat al de ‘wech naer Rom’ geschreven.

Onder de letter D in de kar treffen wij een persoon aan die op het moment van vervaardiging van de prent in Gouda woonde en werkte. Het is de theoloog Conradus Vorstius, die de overleden Arminius had moeten opvolgen als hoogleraar theologie in Leiden. Deze benoeming ging op het allerlaatste moment echter niet door omdat met name de contra-remonstranten grote twijfels hadden over zijn rechtzinnigheid. Zij verdachten hem van socinianisme, dat wil zeggen loochening van de goddelijke drie-eenheid, wat gold als zware ketterij. Op expliciete uitnodiging van het Goudse stadsbestuur vestigde Vorstius zich in 1612 in deze stad om van hieruit zijn schriftelijke verdediging te voeren.⁷ Hij kreeg niet alleen onderdak en een uitgever voor zijn geschriften in Gouda, maar mocht ook elk avondmaal aanschuiven aan de eerste tafel in de Sint-Janskerk als demonstratieve ondersteuning van Gouda’s onvoorwaardelijke keuze voor de vrijheid van geweten.⁸ Voor de pamflettist was dit reden genoeg om in zijn tekst te schamperen dat de Leidenaars Vorstius gelukkig hadden kunnen lozen, maar dat hij nu de eer had om op een Goudse bank te mogen zitten tot

De wonderlijke droom van de School-houdinghe (foto Paul Abels)

vreugde van de een en afschuw van de ander.

De volgende passagier (E) in de kar is Utrechenaar Johannes Taurinus. Naast Dwingelo was ook hij een berucht pamflettist uit het remonstrantse kamp. Met diens *Weegh-schael* uit 1617 wist hij zijn politieke en kerkelijke tegenstanders zozeer uit de tent te lokken, dat het pamflet door de Staten-Generaal zelfs verboden werd verklaard. Vandaar dat de goede beschouwer van de *dreck-waghen* boven diens hoofd ook een klein weegschaaltje zal ontwaren. Zijn achterbuurman (F) in de kar is chronologisch en theologisch een vreemde kostganger in dit gezelschap. Het is de Delftse ‘aartsketter’ David Joris, die zichzelf zag als laatste middelaar tussen God en

de mensheid. Hij vluchtte naar Basel, waar hij onder een schuilnaam zijn laatste dagen sleet en in 1556 overleed. In de begeleidende tekst bij het pamflet moet de auteur zich in bochten wringen om de anachronistische plek van David Joris in de kar te verklaren, want hij geeft zelf al aan dat diens ketterij zelfs de ‘modd’rateurs’ (gematigden) niet zal behagen. Hoewel diens botten allang door het vuur waren verteerd (in 1559 werd het lijk van David Joris op last van het Baselse stadsbestuur opgegraven en verbrand), blijkt volgens de pamflettist uit de kerkelijke onenigheid in zijn dagen ‘dat helaes zijn ketterye krielt’. Helemaal ongelijk had hij overigens niet, want de eerder genoemde Goudse boekdrukker Jasper Tournay liet begin zeventiende eeuw nog verschillende geschriften van David Joris het licht zien. Dat deed hij in dit geval echter zonder enige verwijzing naar zijn betrokkenheid, waaruit blijkt hoe gevoelig deze materie – zelfs in Gouda – lag.

De persoon met de letter G is wel weer een actuele personage, maar ook geen remonstrant. Het betreft Adolph Venator (De Jager), een predikant die een lange geschiedenis had van theologische conflicten met zijn ambtgenoten in Alkmaar. De pamflettist noemt hem daarom ironisch ‘Vrede-jagher’. Hij hekelt diens theologische opvattingen en met name zijn afwijzing van de erfzonde. Daarmee wordt Venator op één lijn gesteld met de laatste persoon op de kar (H), die evenzeer de erfzonde loochende en in het pamflet veruit de meeste aandacht krijgt: Dirck Volckertszoon Coornhert.

Dreckwaghen van alle ketterijen

Hoewel Coornhert op de kar een plek achteraan heeft gekregen, worden in de begeleidende tekst veel woorden gewijd aan deze in 1590 – dus bijna dertig jaar eerder

Dirk Volkertsz Coornhert (KB)

– in Gouda overleden humanist. Van hem wordt ronduit beweerd dat hij ‘voor Armini leer de weggen heeft ghebaent’. Voor de schrijver zijn de opvattingen van Coornhert zelfs zozeer vergelijkbaar met die van de arminianen, dat men laatstgenoemden volgens hem met recht zou kunnen aanduiden als coornhertisten. Hij drukt het nog plastischer uit met de volgende dichtregel:

‘gh’lijck een sooch-kint suyght zijn voetsel uyt de mem,
Zoo is hy [Coornhert] hun de borst, sy [de arminianen] hebbent al uyt hem’.

Vandaar dat Coornhert in het pamflet de volle laag krijgt als ‘vrye-wille-drijver’. Vol afschuw brengt de pamflettist de twistgesprekken van Coornhert tegen de gereformeerde predikanten in herinnering over de predestinatie. Dat de man van meet af aan niet te vertrouwen was, bleek volgens hem ook al uit diens ‘paepsche requesten’ uit zijn tijd in Haarlem, toen hij het nota bene opnam

7. P.H.A.M. Abels, ‘Vorstius in Gouda, ‘het nest der kettters’, in: *Tidings van Die Goude. Mededelingenblad Oudheidkundige Kring ‘Die Goude’* 6 (1988) 7-9.

8. Abels, Gouda: kraamkamer, 92.

9. S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum/ Leeuwarden (2000) 298-304.

De Arminiaensche Vaert (foto Paul Abels)

voor de rooms-katholieken. Ook met deze verwijzing speelt hij weer in op de veronderstelde onbetrouwbaarheid van alle remonstranten en hun geestverwanten.

De laatste persoon in de kar, voorzien van de letter I, is wederom een vreemde eend in de bijt. Hij heeft geen naam, maar wordt aangeduid als 'afvallighe weder-doo-per'. Uit de begeleidende tekst wordt duidelijk dat het hier gaat om een lid van de gemeenschap van de Huis-kopers of Oude Vlamingen, een van de vele afsplitsingen die de doopsgezinden (naar hun voorman Menno Simons ook wel aangeduid als mennonieten) sinds het eind van de zestiende eeuw uit elkaar dreef.⁹ Deze persoon completeert het bonte gezelschap op de kar, dat gelet op zijn zeer uiteenlopende achtergronden eigenlijk ten onrechte is samengebracht onder de huid van een arminiaanse *dreck-waghen*.

Een veel toepasselijker titel voor deze afbeelding zou ontleend kunnen worden aan de notulen van de (contra-remonstrantse) classis Gouda, die op 16 januari 1619 in Schoonhoven sprak over de vervulling van een vacante predikantsplaats in Gouda. De door de Goudse gereformeerde gemeente voorgedragen kandidaat Simon de Bels werd te licht bevonden voor deze functie. De classis vond dat in dit remonstrantse bolwerk iemand met uitzonderlijke kwaliteiten beroepen diende te worden, die in staat zou zijn de talrijke critici de mond te snoeren. De classis typeerde Gouda daarbij als een stad die sinds jaar en dag bekendstond als 'het rattenest ende den dreck-waghen van alle ketterijen'.¹⁰

Het klassicale gebruik van de term 'dreckwaghen van alle ketterijen' zou een veel betere titel voor het bonte gezelschap zijn dat is afgebeeld op het *dreck-waghen*-pamflet, dan het veel beperktere adjectief 'arminiaensche'. Zou het niet kunnen zijn dat de tekening oorspronkelijk eerstgenoemde titel en betekenis heeft gehad, maar onder invloed van de kerkelijke en politieke ontwikkelingen in het najaar van 1618 is veranderd in een anti-arminiaans schotschrift? De prent is zonder twijfel pas in de tweede helft van 1618 verschenen, hetgeen valt af te leiden uit de (later toegevoegde?) mansfiguur die met een stok in het vuur steekt. In spiegelschrift valt bij hem te lezen 'stock uuyt'. Muller suggereert dat het hier om raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt gaat. Dat is vreemd, aangezien de figuur links onderaan de tekening volgens de legenda ook al Oldenbarnevelt voorstelt, aangeduid als 't Barnende licht', die het voorste paard de weg wijst en het samen met zijn metgezel voedt. De Oldebarneveltdie zijn stok (als symbool voor zijn macht) in rook ziet opgaan, lijkt een verwijzing naar de arrestatie van deze raadspensionaris op 31 augustus 1618. Dat zou beteke-

10. Acta classis Gouda, 16-1-1619 (zie website paulabels.nl onder 'bronnen')

11. P.H.A.M. Abels, 'Van Vlaamse broeders, Slijkgeuzen en Predestinateurs, 1615-1619', in: P.H.A.M. Abels e.a. (red.), *In en om de Sint-Jan. Bijdragen tot de Goudse kerkgeschiedenis* (Delft 1989) 81-82.

12. Meijer Drees, 'Kijken, lezen, oordelen', 497-507.

13. Knuttel 2777.

14. Knuttel 2779.

nen dat de prent pas na die datum is voltooid en gedrukt. Daarmee zit er slechts een tijdspanne van maximaal vier maanden tussen de verschijning van het pamflet en de typering van Gouda als ‘dreckwaghen van alle ketterijen’ in de classicale acta.

Opvallend zijn verder de drie mannen rechtsonder op de voorgrond, voorzien van de letters (L, M en L). Uit de legenda blijkt dat het gaat om twee arminianen die een gereformeerd predikant pogen te overreden om ook op de wagen plaats te nemen. De consequentie van deze weigering is rechts bovenin de tekening te zien, waar bij de letter N de weigerachtige predikant de stadspoort wordt uitgeleid. Deze scene doet sterk denken het lot van de Goudse contraremonstrant Dirck Geduldich, die door het Goudse stadsbestuur de stad was uitgezet. Deze gebeurtenis werd ook afgebeeld op een andere contraremonstrantse spotprent, het *Arminiaensch Testament*, die als datum 16 oktober 1618 draagt en dus rond dezelfde tijd als de *dreck-waghen*prent is vervaardigd.¹¹

De pamflettekening bevat nóg een laatste subtiele aanwijzing voor een vorm van betrokkenheid van contraremonstranten uit Gouda of directe omgeving. Onder de achterwielen van de mestkar wordt namelijk een figuur verpletterd, die blijkens het bijschrift ‘Onnosel’ moet voorstellen. Hierdoor dringt zich opnieuw de vergelijking op met het Statenglas in de Sint-Janskerk, waarop te zien is hoe de Tirannie wordt vermorzeld onder de zegekar van de Vrijheid van Geweten. De iconografische omkering van de zegekar in een mestkar is op deze manier compleet.

Daarmee mag geconcludeerd worden dat het geruchtmakende pamflet *Den arminiaenschen dreck-waghen* officieel dan wel een Amsterdams stempel draagt, maar dat diverse details van de spotprent zoals we hebben gezien direct of indirect verwijzen naar Gouda. De omkering van het zegekar-motief in een mestkar-motief is wel de meest overtuigende verwijzing naar Gouda met het gebrandschilderde glas dat door de Staten van Holland aan de stad was geschonken. Dat de classis een typering als ‘dreckwaghen van alle ketterijen’ zonder aarzeling toepasbaar achtte op de stad, toont evenzeer aan dat deze prent op zijn minst een stevige Goudse klankkleur heeft.

Niet de enige versie

Van de *dreck-waghen*tekening op het beschreven pamflet blijken overigens in hetzelfde jaar 1618 nog twee andere versies gedrukt te zijn, die niet als pamflet in kwarto-vorm zijn uitgegeven, maar als rijmprent in plano (een groot vel papier). Ook deze prenten dragen ‘D’arminiaensche dreck-waghen’ als titel, zij het nu in het Nederlands én het Frans (‘Le char dordure d’arminies’). De tekeningen zijn grotendeels identiek met die op het pamflet, maar wijken af op enkele opvallende details en in enkele bijschriften. De meest opvallende verschillen betreffen het ontbreken van de zweep met bijschrift in handen van koetsier Wtenbogaert, van de brillenman achterop, van de vuurtje stokende Oldebarnevelt en van de verpletterde onnozelheid. Ook de twee vogels op de huid van de wagen en de stadspoort bij de uitzetting van de contraremonstrant ontbreken op de andere versies;¹² dus bijna alle Goudse ‘sporen’.

De vraag welke versie de oorspronkelijke is, valt moeilijk te beantwoorden. Er lijkt eerder sprake van toevoegingen dan van weglating onder invloed van de actualiteit en wellicht de beoogde afzetmarkt, zodat verondersteld zou kunnen worden dat het pamflet van iets latere datum is dan de rijmprenten en voor een andere – smallere, lokale? – doelgroep is aangepast.

Deel van een trilogie?

Het *dreck-waghen*pamflet kent niet alleen andere uitvoeringen met afwijkende details, maar is waarschijnlijk ook nog eens onderdeel van een trilogie van gelijksoortige pamfletten. In hetzelfde jaar 1618 verschenen namelijk nog twee prentpamfletten, die opmerkelijke gelijkenissen vertonen wat betreft vormgeving, thematiek, opbouw en partijkeuze. De overeenkomsten zijn zelfs dusdanig, dat verondersteld mag worden dat ze geheel of gedeeltelijk uit dezelfde pen, graveernaald en drukkerij zijn gekomen. Het betreft de pamfletten *Wonderlijcken droom vande School-houdinghe van Mr. Ian van Olden-barnevelt*¹³ en *De arminiaensche vaert*.¹⁴ Van deze twee pamfletten staat zelfs onomstotelijk vast dat het

om dezelfde maker(s) gaat, omdat in het eerstgenoemde pamflet het andere wordt aangekondigd.

Beeldbepalend is dat de drie pamfletten een identieke vormgeving kennen, met een grote houtgravure op de omslag en een uitleg van de getekende personen of – in het laatste geval – afgebeelde schepen met behulp van hoofdletters aan de binnenzijde van het pamflet. Opvallend is verder dat in alle gevallen de stijlfiguur van een droom wordt gebruikt, waarin de veronderstelde slechtheid van de (remonstrantse) tegenpartij scherp naar voren komt. De rode draad daarbij is dat de remonstrantse partij heult met de rooms-katholieken en gemene zaak maakt met de Spaanse vijand.

In de *School-houdinghe* (het schoolklasje) van Oldenbarnevelt treffen we grotendeels dezelfde personen aan die ook een plek hebben op de *dreck-waghen*. Naast Johannes Wtenbogaert is ook nu weer Johannes Taurinus afgebeeld, met de onvermijdelijke weegschaal in zijn hand. Adolph Venator is ook present, maar hij wordt dit keer alleen genoemd bij zijn bijnaam, de ‘Vreden-Jagher’, dezelfde typering die ook de auteur van de *Dreck-waghen* gebruikt. Zelfs David Joris ontbreekt niet op deze prent, en heeft nota bene een prominente plaats op de voorgrond gekregen. De afvallige Bertius – en vooral – Arminius zijn de opvallende absentes in de klas. In plaats van hen zijn enkele vooraanstaande remonstrantsgezinde politici aangeschoven in het klasje van Johan van Oldebarnevelt, onder wie de beroemde Hugo de Groot.

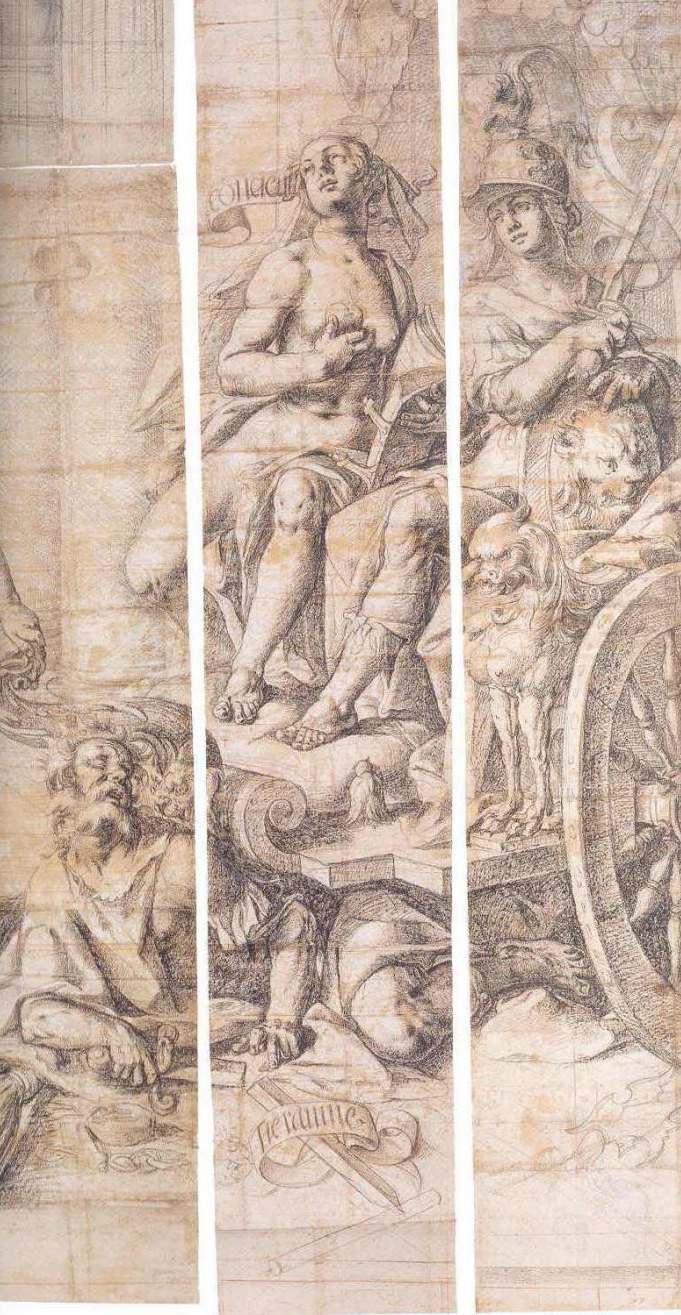
Tot slot kan vastgesteld worden dat de twee ‘Gouwenaren’ uit de Dreck-wagen, Conradus Vorstius en Coornhert, eveneens een stoeltje hebben gekregen in de klas. Aan hen wordt ook in de tekst aandacht besteed. Enkele van de afgebeelde personen worden hierin met woordgrapjes aangeduid, onder wie ook Coornhert. De auteur doet dit door te wijzen op iemand die in een boek verzonken is ‘gelijk een Cooren-graen, so cleyn hadd’hy een hert. Aan Vorstius wordt gerefereerd in een dialoog tussen burgemeester *quaet-raet* en een gezel, genaamd *Goosen goet jaer*. Laatstgenoemde wijst de remonstrantsgezinde burgemeester erop dat er ook vijanden van de gereformeerde religie van buiten de Republiek naar Holland zijn gehaald, zoals iemand ‘wesende van een gheheel vreemt socini-

aens gevoelen’, die werd ingezet om theologiestudenten te onderrichten en een goed salaris daarvoor kreeg. Zonder twijfel wordt hier bedoeld op Vorstius.¹⁵

Achter meester Ian – ‘Van jaren wonder *Old, een bar-nende ghesicht, en een verrompelt velt*’ – hangt aan de muur een plaat waarop te zien is hoe een schip wordt gebouwd. In het voorwoord aan de lezer maakt de anonieme auteur duidelijk dat hij daarmee verwijst naar het vervolg op dit pamflet, getiteld *De vaert na Spangien*, dat weldra van de drukpers zou komen. In dit pamflet wordt verteld dat het klasje van Oldebarnevelt leeg is omdat alle leerlingen aan boord zijn gegaan van schepen die de steven hebben gericht naar Spanje. Op de voorzijde van dit derde pamflet zijn dan ook geen personen afgebeeld maar schepen.

De prent is veel primitiever dan de andere twee, waaruit valt af te leiden dat hier een andere graveur aan het werk is geweest, terwijl de auteur dezelfde is gebleven. De schepen moeten een arminaanse vloot voorstellen, die op weg is naar Spanje. Zij zijn voorzien van tendentieuze opschriften, zoals *Schyn van deucht, Hoop van eer, Wie mach ons deren, Tholl verder en Gewalt*. Uit de legenda blijkt dat de grootste schepen de twijfelachtige namen ‘t *Hollandts verderf* en *Spaensch bedroch* dragen, en de andere schepen de namen van enkele remonstrantsgezinde steden. Naast Utrecht, Hoorn, Den Briel en Leiden treffen wij in de rechter onderhoek ook een scheepje aan met de letter G, dat staat voor *Gouwe* (Gouda). Dit schip illustreert de vooraanstaande positie van Gouda in het remonstrantse kamp, maar afgezien van een verwijzing naar de aantrekkelijkheid van *Goutsche Caes*, bevat de

15. Vorstius werd inderdaad uit het ‘buitenland’ gehaald. Hij werd geboren in Keulen en was voordat hij naar Holland kwam hoogleraar in Burgsteinfurt. Zie: Paul Abels, ‘Das Arnoldinum und die Niederlande während seiner ersten Blütezeit: Das verhältnis einer Hassliebe, in: 400 Jahre Arnoldinum 1588-1988’ (Greven 1988) 78-97. Zie ook: Paul H.A.M. Abels, ‘Kweekvijver met troebel water. De betekenis van het Arnoldinum te Steinfurt voor de Nederlandse en Bentheimse gereformeerde kerk in de jaren 1588-1618’, in: P.H.A.M. Abels e.a. (red.), *Nederland en Bentheim - Die Niederlande und Bentheim. Vijf eeuwen kerk aan de grens – Fünf Jahrhunderte Kirche an der Grenze* (Delft 2003) 99-128.

Detail van het Statenglas over de 'Vrijheid van consciëntie' op de zegekar, die de tirannie verplettert (MuseumgoudA)

tekst verder weinig Goudse elementen. Of moeten wij enkele dichtregels in het afsluitende 'Klinck-veers' interpreteren als een verwijzing naar deze stad (de cursivering is van de auteur van het pamflet):

Siet sy ligghen heel versleghen
 En ghetragt onder de voet,
 Siet sy waren seer gheneghen
 Tot het *Goudt*, het welcke doet
 Seer dickwils den mensch bederven
 (...)
 Gout is dickwils groot fenijn

Maar wellicht is dit te ver gezocht en zijn wij met dit scheepvaartpamflet inmiddels naar de randen van deze Goudana-ru-briek afgedreven.

Waarde

Hoewel de zeventiende-eeuwse pamfletten in grote aantallen zijn verspreid, zijn ze toch schaars. Hun geringe omvang en actueel karakter hebben het bewaren van deze geschriften voor het nageslacht niet bepaald bevorderd. Dat geldt ook voor het *dreck-waghen*pamflet, al lijken dergelijke boekwerkjes met afbeeldingen meer de bewaarzucht te hebben geprikkeld dan geschriften met louter tekst. De kracht van een enkele afbeelding is niet zelden groter dan ontelbare bladzijden tekst, zoals in onze tijd nog dikwijls blijkt, bijvoorbeeld met de World Press Photo's of de omstreden cartoons van de profeet Mohammed in Denemarken. Van de in deze aflevering van Goudana besproken pamfletten zijn vele exemplaren overgeleverd in archieven, bibliotheken en – vooral ook – musea. Op de antiquarische markt worden ze echter zelden aangeboden en zijn ze dikwijls ook prijzig vanwege het beeldkarakter. De prijs wordt echter ook beïnvloed door de staat van het drukwerk. Vaak is het papier gehavend door veelvuldig en slordig alledaags gebruik. Niet zelden heeft zo'n pamflet watervlekken. Voordeel voor de wat krappere beurs is dat slordig exemplaren van dergelijke populaire pamfletten nog wel betaalbaar zijn met een bedrag van rond de 75 euro. Een puntgaaf exemplaar brengt al snel het vier- of vijfvoudige op.